

El fons del Museu del Calçat i de la Pell.

Bases teòriques i estudi preliminar

*Sandra A. Rebassa Gelabert¹, Esperança Rosselló Hernández²
i Catalina Ginard Esteva³*

1: historiadora de l'art, gestora de patrimoni cultural i museòloga, sandra.rebassa@gmail.com

2: historiadora de l'art, gestora cultural i auxiliar de biblioteca, erossello.h@gmail.com

3: historiadora de l'art, gestora cultural i educadora de museu, catiginard@gmail.com

Paraules clau: investigació, patrimoni, industrial, calçat, Inca, Mallorca.

Resum. *El Museu del Calçat i de la Pell compta amb un fons singular, entenent-se com l'única institució museística dedicada, en la seva totalitat, al patrimoni i memòria industrial de les Illes Balears. A través de diferents béns mobles es representa part de la memòria històrica, social i cultural del propi municipi. Aquest fons, però, manca d'estudis exhaustius que permetin catalogar-lo i contextualitzar-lo, la qual cosa impossibilita fer-ne una correcta difusió a tots els nivells.*

Els fons custodiats per les institucions museístiques es posicionen com l'element vertebrador a partir del qual s'interrelacionen les altres àrees del museu, esdevenint el punt comú entre totes aquestes; així, el coneixement de la pròpia col·lecció és el motor de la institució. En aquest sentit, l'article proposa, per una part, un estat de la qüestió sobre la documentació del patrimoni industrial, establint unes bases teòriques; i per l'altra, pretén ajudar a la documentació de la col·lecció mitjançant un estudi preliminar del seu fons.

Keywords: investigation, heritage, industrial, shoemaking, Inca, Mallorca.

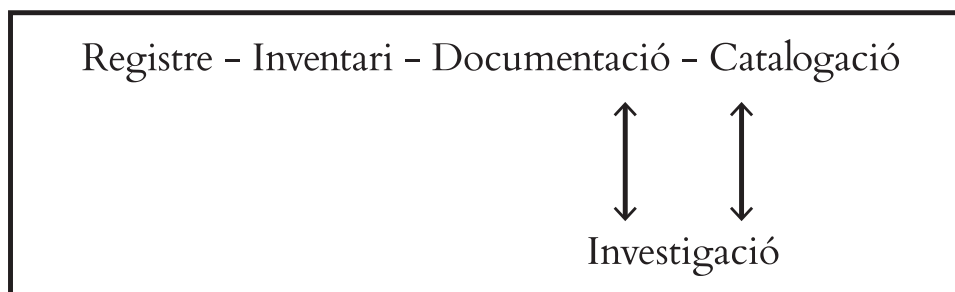
Abstract. *The Footwear and Leather Museum has a unique collection. It is understood as the only institution which is entirely dedicated to the industrial heritage of the Balearic Islands. Thus, the collection represents part of the memory and sociocultural history of Mallorca. However, it lacks specific studies which would allow to catalogue and contextualize it. This is the reason behind the impossibility of conducting a proper dissemination at all levels.*

The collections are the most important resource of the museums since they become the point where all the areas and departments converge. Indeed, the knowledge of the own collection is the engine of the institution. In this sense, the paper suggests, on the one hand, a status of the issue about the documentation of industrial heritage, establishing theoretical bases; and, on the other hand, it expects to increase the knowledge of the collection through a preliminary study of it.

1. Introducció

1.1. Museologia i investigació

La definició de museu que planteja l'ICOM¹ és la més utilitzada i reconeguda a nivell internacional. Un museu és una institució permanent, sense finalitat de lucre, al servei de la societat, oberta al públic, que adquireix, conserva, estudia, exposa i difon el patrimoni tangible i intangible de la humanitat, amb finalitats d'estudi, educació i lleure.² La conceptualització del terme es basa, majoritàriament, en la manifestació i enumeració de les funcions relatives a aquests tipus d'institucions, que posteriorment seran detallades a cada una de les legislacions territorials relatives. Conseqüentment, la investigació és una de les funcions obligatòries de les institucions, que no només s'ha d'entendre com un deure, sinó com el punt i principi del qual dependran la resta de funcions i departaments de la institució.

Gràfic 1. Procés de documentació dels fons museístics

1.2. Estat de la qüestió. La gestió del patrimoni industrial a Mallorca

L'aprovació de la Llei 16/1985, del patrimoni històric espanyol, suposà la regulació legislativa més actual en matèria de patrimoni a nivell estatal, a més de la cessió de competències patrimonials a les comunitats autònomes –punt que pot semblar contradictori pel fet de presentar-se com a model de política únic. Les lleis de cultura i de patrimoni històric de cada comunitat autònoma se succeïren en els anys següents, amb modificacions i especificitats, però lligades en tot moment al model legislatiu estatal.

Pel que fa al concepte de patrimoni industrial i la seva protecció, la Llei 16/1985 no hi fa esment específic, sinó que fa referència al patrimoni etnogràfic, científic i tècnic. Esdevé, doncs, una complexitat a nivell terminològic que tingué les seves conseqüències en les disposicions de les diferents lleis autonòmiques. Hi ha una disparitat terminològica que comunament s'engloba amb la idea de patrimoni industrial: s'utilitzen altres termes com *científic, tècnic i etnològic o etnogràfic*, fet que no ajuda a la seva sistematització o definició,³ i conseqüentment esdevé un impediment per a la posterior gestió. No és el cas de la Llei 12/1998, de patrimoni històric de les Illes Balears, la

1. ICOM: International Council of Museums o Consell Internacional de Museus. És una organització, dependent de la UNESCO, que es dedica a la promoció, difusió i estudi dels museus a nivell internacional. S'entén, alhora, com la xarxa internacional de professionals de museus, gràcies a la generació de codis deontològics, normes i directrius.

2. Definició de *museu* conforme als estatuts de l'ICOM adoptats durant la 22 Conferència General de Viena el 2007.

3. Disparitat ideològica i teòrica sobre la validesa o invalidesa del concepte patrimoni industrial, entès moltes vegades com una successió d'aquell etnològic o etnogràfic.

qual s'estableix com un dels corpus normatius més específics amb relació a la definició d'aquesta tipologia patrimonial, en la mesura que s'esmenta la tipologia de patrimoni *historicoindustrial*, dins la categoria de bé cultural. Aquesta llei dedica un capítol a la definició i classificació de patrimoni industrial i, a més, contempla tant béns mobles⁴ com béns immobles.⁵ Això no vol dir, però, que no sigui necessària una major concreció en alguns aspectes o una ampliació conceptual adaptant-se als nous valors i usos del patrimoni.

Parlar de la gestió del patrimoni industrial significa identificar quines són les eines que vetllen per la seva protecció i quines les institucions que s'hi dediquen. En primer lloc, per a la protecció del patrimoni immoble identifiquem dues eines i figures legals cabdals: les declaracions de bé d'interès cultural (BIC) i la redacció de catàlegs de patrimoni cultural –lligats a l'eina de planejament i ordenació urbanística– de cada municipi. Aquestes figures legals s'encarreguen únicament de delimitar i protegir –en menor o major mesura– el patrimoni immoble de Mallorca. El cas d'Inca és quelcom de complex, en tant que són molts els testimonis conservats, però escassos els que gaudeixen d'una protecció legal: fàbriques com la de Can Beltran, Can Piquero Antic (actual Lotusse) o Can Payeras són uns dels exemples que han quedat deseparats. El mateix passa amb altres manifestacions arquitectòniques lligades al patrimoni industrial com són algunes de les Cases Barato, que representen valors socials tangibles i intangibles. A més, en el propi Catàleg hi ha mancances importants a nivell conceptual, ja que el Teatre Principal, la plaça de bous o el Cafè Mercantil són considerats béns immobles industrials.

Així mateix, existeixen diverses entitats, públiques i privades, que centren el seu camp d'estudi en el patrimoni insular, actuant també en l'esmentat *historicoindustrial*. En primer lloc, i com a part del teixit institucional, la Unitat de Patrimoni Industrial del Consell de Mallorca,⁶ que funciona com un òrgan encarregat de la seva difusió, així com de portar a terme accions puntuals per a la seva conservació i protecció. Una de les qüestions més remarcables i problemàtiques és la contemplació conjunta de béns immobles etnològics i industrials, unificant el que poden considerar-se tipologies patrimonials diferents. S'emmarca així dins el corrent de pensament que va lligat a la concepció del patrimoni etnològic i etnogràfic com aquell que engloba el patrimoni industrial, i aquest restaria en segon lloc, o directament negant la seva existència com a tipologia patrimonial individual. Aquest fet causa que moltes de les actuacions dutes a terme des de la mateixa Unitat vagin adreçades cap a béns immobles de caire etnològic i etnogràfic, més que no pas industrials,⁷ cosa que propicia un detriment cap a la concepció, consideració i conservació del patrimoni industrial pròpiament dit.⁸

4. Els béns mobles industrials són relegats a un segon terme en el corpus normatiu estatal. La primera comunitat que els té en compte és Catalunya, per la Llei 9/1993, de patrimoni cultural català.

5. Per a més informació sobre legislació del patrimoni industrial, vegeu: Magán, José María Aristóteles (2004): "El patrimonio industrial, el gran olvidado en la legislación española sobre bienes culturales. Un análisis de la situación legislativa estatal y autonómica"; Álvarez Areces, Miguel Ángel [coord.] *Didáctica e interpretación del patrimonio industrial*, Gijón, CICEES, 2005.

6. http://www.conselldemallorca.net/index.php?&id_parent=1309&id_class=11349&id_section=10630 [consultat: 19/10/2015].

7. Malgrat que la Llei 12/1998, de patrimoni històric de les Illes Balears, estableix una diferenciació entre el patrimoni etnològic/etnogràfic i industrial, aquest fet no queda reflectit en les actuacions de la Unitat de Patrimoni Industrial. Vegeu les convocatòries per a restauracions del patrimoni *historicoindustrial*, les quals engloben les actuacions en l'àmbit dels molins, sínies, tafones, farineres, barraques i/o pous: http://www.conselldemallorca.net/index.php?&id_parent=1309&id_class=11349&id_section=10630&id_son=10230&id_grandson=10321. Vegeu altres accions de difusió i sistematització, dirigides als béns mobles i immobles tradicionals i populars de les Illes Balears: "La peça de l'estació", "Jornada d'Arquitectura Tradicional" [consultat: 19/10/2015].

8. Cal destacar l'organització de les Jornades Europees de Patrimoni (setembre, 2015), dedicades al patrimoni industrial i tècnic: http://www.conselldemallorca.net/media/43305/Diptic_JEP.pdf [consultat: 01/11/2015].

A banda de la Unitat de Patrimoni Industrial, destaca també en l'àmbit públic del Consell de Mallorca la tasca que es porta a terme des del Museu Krekovic en relació amb el patrimoni industrial del barri de la Soledat. En els darrers anys aquest museu ha dirigit les seves activitats als habitants del barri on es troba emplaçat, amb una idea de creació identitària i amb exercicis encaminats a la recuperació de la seva memòria industrial, seguint preceptes dels museus comunitaris, molt típics de la museologia americana.

Per altra banda, a nivell privat, o si més no independentment de les administracions públiques, existeixen dues plataformes que es dediquen –entre d'altres– a l'estudi i difusió del patrimoni industrial pròpiament entès; i que es complementen quant a gestió. En primer lloc, ARCA (Associació per a la Revitalització de Centres Antics),⁹ la qual treballa en diferents àmbits patrimonials; en els darrers anys ha destacat la seva vinculació al patrimoni industrial, organitzant conferències, jornades¹⁰ i/o visites, implicant-se d'una manera molt directa en el seu estudi i gestió. En darrera instància, cal comentar l'existència d'Art-xipèlag, que es presenta com una plataforma digital que funciona a manera d'observatori de la cultura de les Illes Balears. Entre d'altres temes i funcions, ha posat en marxa un estudi del patrimoni industrial de les Illes Balears, davant la manca d'actuacions al respecte. A partir de la col·laboració de diferents investigadors, estudiosos i interessants en el tema, es pretén crear un catàleg de béns d'interès industrial que pugui servir de base per a la posada en valor i posterior activació del patrimoni industrial.¹¹

1.2.1. El Plan Nacional de Patrimonio Industrial¹²

La preocupació per a la salvaguarda del patrimoni industrial, a nivell administratiu, es manifestà al principi del segle XXI, quan l'Instituto de Patrimonio Cultural Español –en representació de la Direcció General de Belles Arts i Béns Culturals del Ministeri de Cultura– posà en marxa la redacció del Plan Nacional de Patrimonio Industrial,¹³ que es presentava com una eina cabdal per a la conservació dels béns immobles industrials de les diferents comunitats autònomes. Aquestes col·laboraven amb l'IPCE per tal de realitzar un catàleg de béns industrials –susceptibles d'una intervenció més urgent–, així com a definir altres actuacions necessàries per a la declaració de béns d'interès cultural (BIC). D'aquesta manera es pretenia conscienciar del valor que aquest tipus de patrimoni tenia.

El cas de les Illes Balears és quelcom de particular, en tant que no s'ha realitzat cap intervenció a la Comunitat Autònoma, i el catàleg inicial no incloïa cap bé pertanyent a les Illes.¹⁴ Posteriorment, s'han realitzat diverses actuacions lligades al Pla Nacional de Patrimoni Industrial, entre les quals la publicació d'un catàleg que engloba 100 elements del patrimoni industrial d'Espanya –realitzat

9. Tot i que les sigles defineixen el camp d'actuació de l'Associació, val a dir que en l'actualitat aquest s'ha ampliat a tota l'illa de Mallorca i en diferents temes patrimonials.

10. Cal destacar l'organització de les Jornades de Patrimoni Industrial (novembre, 2015): <http://arcapatrimoni.blogspot.com.es/2015/11/arca-ha-organitzat-unes-jornades-de.html> [consultat: 23/11/2015].

11. Val a dir que és l'única eina que inclou estudis de béns industrials mobles. <http://artxipelag.com/patrimoni-industrial/> [consultat: 22/10/2015].

12. http://ipce.mcu.es/pdfs/PN_PATRIMONIO_INDUSTRIAL.pdf [consultat: 22/10/2015].

13. S'ha d'entendre aquesta comesa en el context d'un projecte europeu comú que vetllava per la necessitat d'avaluar la memòria històrica i industrial de la societat. La redacció del Pla també vingué precedida i encoratjada per les actuacions i empreses que, en aquest camp, havia realitzat el TICCIIH –The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage–, entitat col·laboradora de la UNESCO i l'ICOMOS.

14. La proposta d'inclusió d'elements immobles industrials fou entregada fora de temps.

amb la col·laboració del TICCIIH–, al qual apareixen tres elements corresponents a les Illes Balears: Bodega Cooperativa Es Sindicat (Felanitx), Central Tèrmica d'Alcúdia i Sa Fàbrica Nova (Sóller).¹⁵ S'ha de posar de manifest que no s'ha contemplat cap bé immoble relatiu al municipi d'Inca, així com tampoc es valoren els béns mobles relacionats a les diferents manifestacions industrials.

1.3. Bases per a la catalogació i documentació del patrimoni industrial

En aquest apartat cal fer referència a la legislació autonòmica encarregada de la regulació dels museus i col·leccions museogràfiques. Val a dir que és escassa i, a efectes pràctics, poc operativa,¹⁶ ja que no segueix moltes de les bases conceptuals dictaminades per l'ICOM, a més de no establir recursos i eines que serveixin per a una gestió comuna, unificada i en xarxa. Es presenta la definició de *museu*,¹⁷ seguint els paràmetres de l'ICOM, on s'especifica la tasca d'investigació i estudi de les col·leccions com una de les funcions bàsiques de les institucions. Malgrat això, no hi ha cap referència als criteris bàsics a seguir en una de les seves vessants pràctiques: la catalogació i/o documentació dels fons museístics. En aquest sentit no existeixen, de moment, unes normes que regulin el treball de la catalogació de manera unificada i controlada, la qual cosa provoca la diversificació de metodologies en cada institució així com un menysteniment d'aquestes tasques. L'estat documental en què es troben molts dels fons dels museus de Mallorca és molt primari –en el cas que existeixi una eina dedicada a tal funció–, compta amb un llibre de registre i un inventari. Si bé aquestes eines són imprescindibles, funcionen com instruments de control més que no pas de coneixement del fons. En aquest sentit cal diferenciar, també, entre l'inventari i el catàleg, dos dels instruments bàsics de gestió de fons museogràfics. El primer serveix com a eina d'ordenació, control i informació bàsica, i el segon, per al coneixement més profund i anàlisi científica. És mitjançant l'estudi científic que es recullen tot tipus de dades referents a les peces, la història i context de creació, així com detalls de caràcter tècnic, estat de conservació, restauracions, etc., tot aconseguint un nivell d'informació molt més elevat, vinculat a tasques de recerca.

L'estat dels sistemes documentals del Museu del Calçat i de la pell és molt bàsic. Tot i comptar amb un inventari –aquest no abasta la totalitat del fons, no és del tot rigorós i seria necessària la seva actualització–, no disposa d'un catàleg que serveixi per al coneixement profund del fons.

1.3.1. Unificació de criteris. Estructures de models de dades i tesauros

Com s'ha comentat anteriorment, la catalogació del patrimoni cultural fa referència a un grau d'informació elevat dels béns estudiats, mitjançant un procés de recerca ulterior. La catalogació, per tant, no és només una mera descripció de les col·leccions, aquesta ha de ser controlada, basada en uns estàndards de descripció, un ús correcte del vocabulari codificat i, per suposat, un coneixement de l'objecte d'estudi.

Quan parlem d'estàndards de descripció fem referència a la base essencial per gestionar i confeccionar la documentació de l'objecte d'estudi, i és necessari comptar amb unes normes i un corpus lèxic normalitzat. L'aplicació dels estàndards de descripció determina un resultat coherent i

15. <http://www.100patrimonioidustrial.com/Fichas.aspx> [consultat: 13/11/2015].

16. Per a una reflexió i revisió crítica sobre la legislació autonòmica en qüestió de museus, vegeu: Rebassa, Sandra (2015): "Les lleis autonòmiques. Els casos de Catalunya, Andalusia i Illes Balears", *Les cases-museu a Mallorca. Estat de la qüestió i estudi de casos*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

17. Illes Balears. Llei 4/2003, de 26 de març de 2003, de museus de les Illes Balears. *Butlletí Oficial de les Illes Balears*, 3 d'abril de 2003, núm. 44, pp. 15-23. <http://boib.caib.es/pdf/2003044/mp15.pdf> [Consultat: 17/03/2015]

unificat, garanteix la qualitat i veracitat de les dades, permet la representació unívoca de l'objecte, així com també facilita la recuperació, tant per a la difusió com per a ulteriors investigacions. S'han de conèixer, doncs, les diferents directrius i normes internacionals que s'apliquen a la documentació i catalogació dels objectes d'un museu.¹⁸

Per a una major aplicació pràctica, s'han anat desenvolupant diferents softwares de gestió que es basen en aquestes directrius i normes de catalogació, com és l'exemple de MuseumPlus. Aquest programari és utilitzat a nivell internacional per a la gestió de col·leccions, siguin de caire privat o públic. És aplicable a qualsevol departament d'un museu, no només per a la catalogació i documentació de col·leccions, sinó que s'ha convertit en un programa que permet un treball interdisciplinari. Cal comentar que, malgrat no comptar amb una interfície gaire intuïtiva i actual,¹⁹ és una eina útil que permet treballar amb vocabulari i descriptors controlats. La utilització d'aquest *software*²⁰ evita que cada projecte de catalogació desenvolupi instruments i metodologies pròpies, que provoquin una diversificació de la informació i compliquin la seva recuperació.

2. Béns mobles industrials: maquinària per a la fabricació de calçat

Una part rellevant del fons del Museu del Calçat i de la Pell és la col·lecció de béns mobles industrials. La maquinària utilitzada en les antigues fàbriques esdevé un patrimoni representant dels diferents discursos lligats a la història industrial, social i econòmica de la ciutat. Aquesta tipologia de béns s'identifica tant amb els processos de producció de calçat i de pell, identificant i avaluant

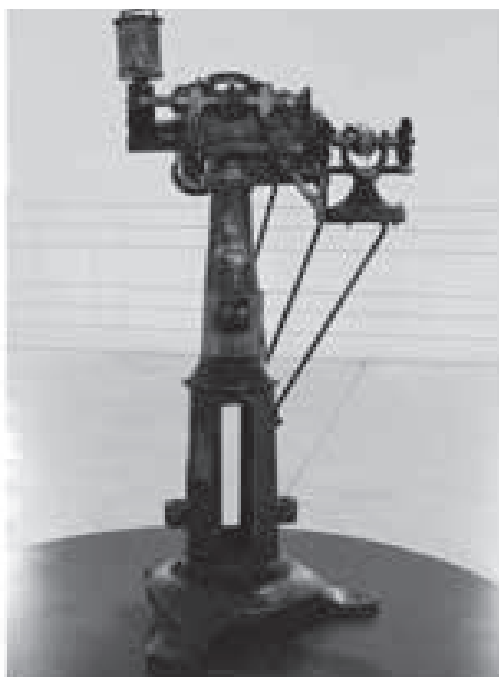

Fig 1. Màquina de desvirar. Museu del Calçat i de la Pell Fig 2. Màquina de desvirar. Catàleg. Vers 1910. Col·lecció particular

18. Alguns dels exemples més reconeguts són: l'Spectrum, l'ICCD o el CIDOC. Encara no existeix un manual unitari de documentació, així com sí que existeix en l'àmbit bibliotecari; però sí que s'han posicionat alguns d'aquests com a referents, depenent de l'àrea temàtica que es tracti.

19. Estan treballant amb l'actualització i modernització d'aquesta, per tal de permetre i facilitar les tasques així com el treball en xarxa.

20. Existeixen altres *softwares* per a la gestió de col·leccions. A nivell espanyol, l'altre programari més utilitzat és el DOMUS, el sistema de documentació que utilitzen els museus pertanyents al Sistema de Museus Estatals. Les institucions que no compten amb cap *software* de gestió definit utilitzen programes dedicats a la creació de bases de dades; sempre depenent del grau i possibilitat de dedicació: Acces, Filemaker o Excel.

l'evolució de la tècnica i la indústria, els canvis urbanístics propiciats i la vinculació a uns processos econòmics, com amb la transformació social i obrera viscuda, sempre relacionada amb la vida més quotidiana del municipi. En aquest sentit, doncs, qualsevol tipologia patrimonial, moble o immoble, esdevé un testimoni de la col·lectivitat, en un sentit històric i memorial.

Mitjançant el procés de recerca s'ha pogut dur a terme un estudi preliminar d'una part del fons industrial custodiat en el Museu. A través d'aquest, es presenta la informació relativa a la identificació, descripció i interpretació de tres màquines, necessària per a la catalogació de la col·lecció.

2.1. Màquina de desvirar

La màquina de desvirar servia per retallar el sobrant de la sola i la vira de la sabata una vegada que s'havia cosit. Aquesta tasca es realitzava amb una fresa de puntes metàl·liques i afilades que permetien eliminar els sobrants i anivellar els costats de la sola i el tacó. A la pròpia màquina es poden observar dos tipus de freses, la incorporada al braç esquerre, de perfil llis, i la de cantó bisellat.

La màquina que ens ocupa és un exemple particular, ja que es tracta d'una hibridació, la qual cosa implica que la màquina ha estat modificada i compta amb afegits de diferents èpoques.

La base i la columna de la màquina conformen la part originària, datada entorn al 1910. Aquesta estructura fou modificada en un moment indeterminat, al voltant dels anys 50-60. Es canviaren la politja i la corretja de transmissió, que originàriament feien funcionar la màquina, per un motor elèctric; s'afegí un sistema d'aspiració, l'afilador de freses i un bidó que, segons diverses fonts, podria complir la funció d'emmagatzemar greix. Aquesta modificació va permetre usar la màquina de desvirar costats.

1. Columna de suport
2. Dipòsit per greixar la pell
3. Sistema d'aspiració
4. Freses per desvirar
5. Placa de l'empresa
6. Placa del motor elèctric

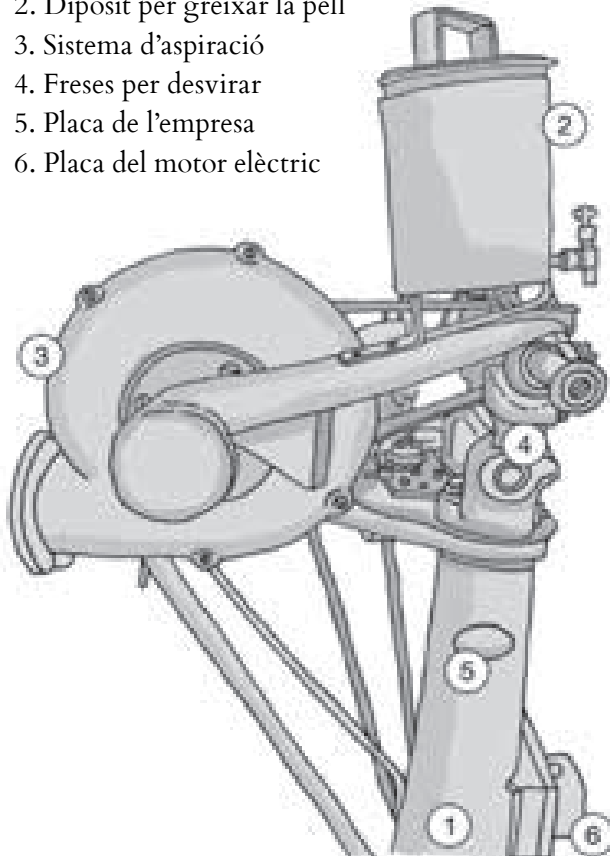

Fig. 3. Màquina de desvirar. Il·lustració: Joan Amer Coll

A la base de la màquina es pot veure la inscripció *United Shoe Machinery Company de France*, filial a través de la qual es gestionava el mercat espanyol al principi del segle XX, i que comptava amb una seu a la ciutat de Barcelona.²¹

La inscripció de la placa, *United Shoe Machinery Company. Sociedad Anónima Española. Calle de Fortuny, 5. Barcelona*, dona una altra informació i ens remet al primer període de la filial espanyola,

21. Serà a partir del 1917 que la filial espanyola de la United Shoe Machinery Company començarà a funcionar.

quan es trobaven al carrer del Pintor Fortuny. En aquest sentit, la inscripció del peu ens indica que la màquina és anterior a la creació de la filial espanyola, i que posteriorment es comercialitzà aquí, moment en què se li afegí la placa, ja a partir del 1917.

2.2. Màquina de polir tacons

La màquina de polir tacons era també coneguda amb altres noms –màquina de cardar, màquina de raspallar (*cepillar*)– a causa de les diferents funcions que complia; totes relacionades amb l'acte de polir. El treball de polir tacons consistia a raspar les superfícies de les tapes intermèdies d'aquest, per tal de poder engomar i assegurar que la sola restés ben subjecta. Per altra banda, i aprofitant el funcionament dels dos raspalls, també s'utilitzava per polir un suport de pell i lliurar-lo, així, de qualsevol rugositat que pogués tenir. En definitiva, era utilitzada per polir i allisar superfícies per assegurar els processos posteriors relacionats amb la cadena de muntatge de calçat.

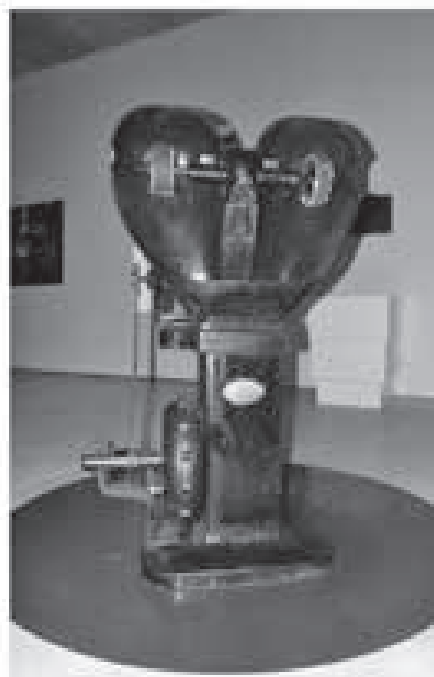

Fig 4. Màquina de polir tacons. Catàleg, vers 1910. Col·lecció particular

Fig 5. Màquina de polir tacons. Museu del Calçat i de la Pell

La màquina es compon de diferents parts. El cos superior està format per la cobertura metàl·lica en forma de “cor”, que permetia el recolliment de la pols causada per l'acció de polir. La forma corba no és casual, ja que d'aquesta manera s'evitava que tota la pols rebotés cap a fora i així dipositar-se dins el peu de la màquina. Dins aquesta cobertura se situa la barra metàl·lica que sustenta els dos corrons –o rodets. Els dos corrons, de paper de vidre, giren sobre el seu propi eix, a causa del moviment donat per la barra, accionada pel moviment de la politja posterior. El peu de la màquina, cos inferior d'aquesta, és un pilar metàl·lic gruixut i buit, que emmagatzemava la pols que s'ocasionava. En el lateral esquerre, es diferencia l'antic sistema de politges que feia funcionar la màquina. Dit sistema tenia dues funcions en la mateixa màquina: la de fer rodar les politges, i conseqüentment els corrons, i també la posada en marxa del sistema d'aspiració.

La màquina de polir tacons presenta canvis respecte al model original, soferts per a l'adaptació a un sistema elèctric. A la part posterior s'ha perdut el sistema de politges, però resten el motor elèctric i els interruptors.

Al peu de la màquina, hi podem observar la placa de l'empresa, que ens remet a la mateixa direcció esmentada anteriorment, i per tant a la primera època de la filial espanyola. En aquest sentit, la màquina pot datar-se de principi de segle XX.

Fig. 6. Fàbrica Joaquín Alemany e Hijo, Barcelona. Barcelona artística e industrial: lujoso àlbum de fotografías con un resumen histórico de la ciudad

A la vegada, el document ens dóna una idea de la rellevància d'aquesta màquina en el procés de producció de calçat. Podríem afirmar que aquest fet vindria promogut per la seva multifuncionalitat, així com per la importància de dites accions, que asseguraven una qualitat en la preparació òptima per al muntatge.

2.3. Màquina de brunyir

La màquina de brunyir servia per treure llustre als costats i la sola de les sabates. Està formada per una columna, a la qual s'adjunta una safata. La columna està coronada per un dipòsit del qual sobresurten 4 aixetes de goteig, dues a la part anterior i dues a la posterior, de manera que permetia treballar a dos operaris simultàniament. Als peus de la columna, hi trobem la politja de recepció, que feia funcionar la màquina a través d'una corretja.

Al catàleg de 1930 al qual hem tingut accés, hi apareixen dos models: un de gas i un d'elèctric. Comparant la màquina que tenim al Museu amb les imatges que apareixen al catàleg, podem determinar que es tracta del model de gas, pel costat on es troba la politja i el volum que apareix a la meitat de la columna, que servia de suport per a una politja de menors dimensions. El fet que al catàleg es denomini la primera com Regal Edge Setting Machine i l'elèctrica com a 1A Regal Edge Setting Machine indica que la màquina de gas és anterior a l'elèctrica.

Sabem del gran rendiment que es podia treure a aquestes màquines, i de les modificacions que aquestes sofrien per poder adaptar-se a les novetats tècniques, per tant no és estrany que els dos models convisquessin, i se seguissin fabricant peces i recanvis per a ambdues malgrat l'existència d'un model més modern.

A la columna de la màquina, hi podem observar la placa de l'empresa United Shoe Machinery Company, que conté la mateixa inscripció que les dues anteriors, la qual cosa ens permet datar-la anterior als anys trenta del segle XX.

Fig 7. Màquina de brunyir. Catàleg, vers 1930. Col·lecció particular

Fig 8. Màquina de brunyir. Catàleg, vers 1930. Col·lecció particular

3. United Shoe Machinery Company, SAE, o Unión de Maquinaria para el Calzado, SA

La United Shoe Machinery Company (d'ara endavant USMC) es va constituir l'any 1899 com a resultat de la fusió de cinc de les empreses nord-americanes més importants de fabricació de maquinària per a calçat. Originàriament, cada una d'elles estava especialitzada en un tipus de maquinària diferent, fet que va possibilitar unificar la producció, tot creant una xarxa única de serveis tècnics. Tot aquest procés va portar la USMC a situar-se com l'empresa capdavantera en la producció de maquinària per a calçat dels Estats Units.

Una política d'expansió basada en la creació de delegacions i filials va fer que, abans de l'inici de la Primera Guerra Mundial, la USMC controlés bona part del mercat europeu, juntament amb l'americà i el llatinoamericà. Un dels factors clau que va estendre l'ús de la maquinària de la USMC enfront d'altres de fabricació europea va ser el seu sistema de lloguer. Poques eren les màquines que es venien –cosa que suposava un estalvi en la inversió inicial– a canvi d'un contracte amb la USMC, que cobrava pel rendiment d'aquestes.

En un principi, la maquinària que arribà a Espanya ho va fer a través de la filial francesa, però el

procés d'expansió del mercat del calçat provocà un augment en la demanda d'aquest tipus de maquinària i el 1906 començà a operar la delegació espanyola de la USMC, amb seu a Barcelona. La documentació ens indica que, al començament del segle XX, les màquines de la USMC eren comercialitzades a través d'A. Serra, propietari d'una sabateria ubicada al carrer de Fernando VII, actual carrer de Ferran.

Finalment, el 1917, l'empresa adoptà la forma jurídica de societat anònima i funcionà com a unitat comercial autònoma. Les conseqüències foren clares, es va propiciar la mecanització de les fàbriques espanyoles i es va permetre un accés més directe a la informació, subministrament de recanvis i complements, així com a l'assistència tècnica. En un primer moment, i fins al començament dels anys trenta, la corporació s'ubicà al barri del Raval –concretament en el carrer del Pintor Fortuny, número 5–, reconegut emplaçament comercial, obrer i industrial al principi del segle XX. Amb el pas dels anys i a causa de l'augment del nivell d'industrialització, moltes de les empre-

ses i indústries desplaçaren les seves seus al barri de l'Eixample. La USMC mostra aquesta mateixa tendència, just a l'any 1931²² li concedien el permís de trasllat de maquinària des de les seves seus Pintor Fortuny i Egipcíaques –aquesta darrera possiblement sols complia funcions de magatzem– fins al carrer de Villarroel, 59. Encara que no fou el darrer emplaçament de la USMC, sí el que ocupà durant més temps. L'empresa s'hi traslladà al principi dels anys trenta, i el darrer informe d'inspecció tècnica fou realitzat l'any 1982. La documentació relativa a aquests cinquanta anys és escassa,²³ tot i destacar algunes actuacions que serveixen per explicar la seva evolució: la USMC fou una de les empreses col·lectivitzades durant la Guerra Civil;²⁴ posteriorment, els primers anys de franquisme, l'empresa canvià de nom per una variant castellana: Unión de Maquinaria para el Calzado, SA.

Fig. 10. AMDE – Plànols de la reforma i adequació arquitectònica de la seu de Villarroel, 59. 1951

22. Contràriament al que s'havia pensat fins ara, serà el 23 de juliol del 1931 quan es concedeixi al permís de trasllat de maquinària a la USMC, per establir-se finalment a la nova seu.

AMDE – *Permís de trasllat d'electromotors. Ajuntament de Barcelona. Secció de Foment, negociat d'obres particulars. Exp. 038611.*

23. La localització de documentació arxivística relativa a l'empresa ha estat una tasca complexa, en tant que l'arxiu de la secció espanyola de la USMC va desaparèixer. A més, molts dels expedients originats per l'Administració pública de Barcelona entre els anys 1936 i 1982 tampoc han aparegut, la qual cosa ha possibilitat sols la recuperació de documents puntuals.

24. ANC – Junta de Control Sindical Econòmic. Expedients de col·lectivització i legalització del Consell d'Empresa de la United Shoe Machinery, Sociedad Obrera Colectivizada.

L'any 1951 s'aprovaren els plànols per a la reforma del nou local, i ens indiquen que no només era una seu comercial, sinó també productora. La seu ocupava la planta baixa i part del subsòl, i es dividia en diferents sectors: oficines, magatzem, embalatge i taller. Aquest últim comprenia dues sales i era el sector de majors dimensions.

L'última fase de l'empresa conclou amb un darrer canvi d'ubicació i reforma arquitectònica. L'any 1933, la United havia adquirit uns terrenys situats al barri de Sant Martí de Provençals, mitjançant una acció de compravenda a Maria Duran Arpí. Finalment, l'any 1980 es realitza un projecte de reforma arquitectònica de les naus industrials existents i la projecció d'una nau nova al carrer de Berenguer de Palou, 64, encarregat a l'estudi d'arquitectura Pau Mª Monguió Abella i Francisco Vayreda Bofill, que havien format part del col·lectiu d'arquitectes Grup R.²⁵ Aquesta darrera etapa es caracteritzà per un període breu de producció, marcat per la crisi industrial –i concretament la del calçat–, la qual cosa va fer que l'empresa finalitzés la seva activitat al principi dels anys noranta.

4. Context històric

Les tres màquines analitzades ens remeten a diferents cronologies que permeten, per una banda, entendre i explicar el context en què foren utilitzades, i per altra, l'evolució de la indústria del calçat a Inca, sempre entesa com un símptoma de la realitat nacional i internacional. La màquina de desvirar i la màquina de polir tacons presenten parts originàries de les primeres dècades de segle XX, moment conegut com el primer procés d'industrialització. Ambdues foren posteriorment adaptades a l'energia elèctrica i presenten alguns afegits.

A l'inici del segle XX es visqué un progressiu desenvolupament de la indústria sabatera, fins aleshores organitzada sota un sistema gremial i artesanal,²⁶ que causà la confluència de diverses formes de produir. En aquests moments s'ha d'emmarcar la nova arribada de maquinària, concretament a partir de 1915, l'any que marcarà un abans i un després en el procés d'industrialització d'Inca, a causa de l'arribada de la primera màquina de fer sabates.²⁷ Progressivament s'anaren introduint màquines a les fàbriques, encara que en aquests primers anys es tractava de maquinària auxiliar destinada a la producció semimanual de la sabata. Començà, llavors, un procés de reforma i mecanització dels tallers, que tingué diverses conseqüències com abaratir el costos de producció o prescindir del treball manual dels obrers especialitzats, entre d'altres.

Aquest moment vingué marcat per tres fets històrics importants:

- I Guerra Mundial (1914-1918)
- Crac del 29 (1929)
- Guerra Civil Espanyola (1936-1939)

A partir de la I Guerra Mundial la indústria del calçat es reactivà a causa que les fàbriques treballaren en la producció del calçat dels exèrcits batallants, concretament de l'exèrcit francès, fet que

25. Col·lectiu d'arquitectes que sorgí com a reacció a l'arquitectura academicista-monumental imperant durant els anys de postguerra, amb la voluntat de recuperar l'avantguarda arquitectònica desenvolupada abans de la Guerra Civil, basada en els principis de l'arquitectura racionalista.

26. El procés d'industrialització a Inca fou lent i irregular, si el comparem amb determinades zones de la resta d'Espanya o Europa. Miquel Pieras Villalonga: "El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball (mitjan s. XIX-1936)", *I Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, 1994, 123.

27. Miquel Pieras Villalonga: "El procés...", 119

suscità un auge econòmic important i portà els empresaris a crear la societat Unión Industrial l'any 1915, per defensar millor els seus interessos. L'augment de la producció motivà una creixent adquisició de maquinària. A més, esdevingueren altres factors que ajudaren al desenvolupament del sector, com la pujada dels salaris dels sabaters i l'arribada de l'electricitat. Aquesta darrera propicià un canvi a partir del 1920, moment en què el nombre d'instal·lacions elèctriques cresqué significativament. El crac del 29 marcà un període de crisi i recessió en alguns sectors, i la indústria del calçat no en fou una excepció. Així, entre els anys 1933 i 1935, hi hagué un clar estancament i minvà la producció de sabates. Aquesta situació canvià, amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola. A partir del 1937, la producció de calçat a Inca es disparà per la militarització d'algunes fàbriques, que van dedicar la pràctica totalitat de la seva producció a servir els militars de Franco.²⁸ Aquest fet marcà un nou apogeu de la indústria del calçat a les Illes Balears, especialment a Mallorca.²⁹ Les conseqüències foren tals que a Mallorca l'any 1937 hi havia 105 fàbriques, i dos anys després havien augmentat més d'un cent per cent, i se'n comptabilitzava l'existència de 250.³⁰

Les dues dècades següents a la Guerra Civil, ja entrat el franquisme, vingueren marcades per un fort estancament. L'auge industrial a Inca conseqüència de la fabricació de calçat militar quedà relegat amb l'acabament de la Guerra. En aquest sentit, els anys 50 foren coneguts per un baix nivell de productivitat, conseqüència de la manca de renovació tècnica. Tant fou així que, al final dels anys 50, la majoria d'indústries de calçat seguien funcionant amb les mateixes màquines de 25 o 30 anys endarrere. Tot i que durant els anys centrals de la dècada dels 50 hi hagué una recuperació en la venda de maquinària per part de l'empresa pionera, la United Shoe Machinery Company, es quedà en un fenomen relegat. Aquest fet promogué un model diferent d'actualització, al qual s'adheriren tant les indústries com la pròpia distribuïdora de maquinària: l'adaptació i reutilització de maquinària antiga. Es demostra així que moltes màquines, com per exemple la màquina de desvirar, hagueren de ser adaptades als nous temps tecnològics.

5. Conclusions

Els béns industrials de Mallorca són uns dels elements vertebradors de la conjuntura patrimonial actual, en tant que es troben immersos en un procés de patrimonialització. Encara, però, no disposen d'una situació totalment normalitzada, la qual cosa provoca una mancança en el coneixement i sensibilització, i més greu encara, una pèrdua dels propis béns. Des de diferents iniciatives sorgides per a la salvaguarda dels béns industrials, s'ha prestat atenció, majoritàriament, als béns immobles, la coneguda arquitectura industrial. Si bé es considera una mesura necessària, els béns mobles queden desplaçats a un segon lloc, tot i que la llei contempla un article dedicat a aquests. La confusió i simbiosi de conceptes respecte al patrimoni etnològic i industrial tampoc no beneficia, en cap cas, la salvaguarda d'aquest últim.

El cas d'Inca és quelcom de particular. A pesar de comptar amb les aportacions de nombrosos estudiosos sobre el camp de la indústria, no presenta –encara– una gestió òptima dels seus testimonis tangibles i intangibles. El municipi ha quedat relegat en diverses iniciatives de revaloració

28. Pere J. Llabrés Martorell: "Inca en les transformacions del segle XX", V Jornades d'Estudis Locals d'Inca, 2000, 13.

29. A la Península, la major part de la indústria se situava al territori republicà, fet que provocà que Mallorca –que es trobava sota el bàndol nacional– es veiés afavorida per la manca de competència, i duplicqués la seva producció durant la Guerra.

30. José Antonio Miranda Encarnación: *La industria del calzado en España, 1860-1959: la formación de una industria moderna y los efectos del intervencionismo estatal*, tesi doctoral, Universitat d'Alacant. 1993, 333.

industrial malgrat haver tingut un paper rellevant en la història de la indústria del calçat i de la pell a nivell espanyol.

El Museu del Calçat i de la Pell gaudeix d'un enorme potencial en aquest sentit, i podria situar-se com la institució al capdavant d'aquesta posada en valor, tot esdevenint l'única institució que tracta íntegrament la història de la tècnica i la indústria, en l'àmbit de la Comunitat Autònoma. En aquest sentit, i amb la intenció de normalitzar la seva situació començant per la seva realitat més propera, la recerca al voltant del seu fons es considera de necessitat màxima. La institució no compta amb un estudi dels ítems que custodia, la qual cosa afecta la gestió diària: suposa, d'una banda, una devaluació de la col·lecció així com de la pròpia història local, a més de la ineficàcia a l'hora de transmetre els valors lligats als béns i revertir en la societat. L'estudi de la col·lecció és una tasca transversal en qualsevol institució, en tant que els altres departaments necessiten dels continguts relacionats amb la col·lecció: l'establiment d'un projecte educatiu, les exposicions –permanent i temporals–, la creació de materials promocionals, la pàgina web, etc.; en definitiva, petites píndoles de transmissió del coneixement. Així doncs, l'estudi del propi fons configura el punt de partida per a tots els departaments del Museu i és de vital importància per establir una base òptima per al funcionament de la institució.

Referències

Webgrafia

- [1] Arca: Díptic. *Jornades de Patrimoni Industrial* [en línia]. Novembre de 2015. [consulta: 23/11/2015]. Disponible a: <http://arcapatrimoni.blogspot.com.es/2015/11/arca-ha-organitzat-unes-jornades-de.html>
- [2] Artxipèlag: *Estudi del Patrimoni Industrial de les Illes Balears* [en línia]. [consulta: 22/10/2015]. Disponible a: <http://artxipelag.com/patrimoni-industrial/>
- [3] Consell de Mallorca. Convocatòries de restauració del patrimoni historicoindustrial. BOIB núm. 114, 7/8/2012 [consulta: 19/10/2015]. Disponible a: http://www.conselldemallorca.net/index.php?&id_parent=1309&d_class=11349&id_section=10630&id_son=10230&id_grandson=10321#
- [4] Consell de Mallorca. *Jornades Europees del Patrimoni. Patrimoni Industrial i tècnic*. [en línia]. Setembre, 2015. [consulta 19/10/2015]. Disponible a: http://www.conselldemallorca.net/media/43305/Diptic_JEP.pdf
- [5] Consell de Mallorca. *Patrimoni Historicoindustrial* [en línia]. [Consulta: 19/10/2015]. Disponible a: http://www.conselldemallorca.net/index.php?&id_parent=1309&d_class=11349&id_section=10630
- [6] Instituto del Patrimonio Cultural de España. *Plan Nacional de Patrimonio Industrial* [en línia]. Març de 2011. [consulta: 22/10/2015]. Disponible a: http://ipce.mcu.es/pdfs/PN_PATRIMONIO_INDUSTRIAL.pdf
- [7] The International Committee for the conservation of the industrial Heritage *100 elementos del Patrimoni Industrial en España* [en línia]. TICCIH-Espanya. [consulta: 13/11/2015]. Disponible a: <http://www.100patrimonioidustrial.com/Fichas.aspx>

Bibliografia

- [8] Aristóteles Magán, J. M. (2004): “El patrimonio industrial, el gran olvidado en la legislación española sobre bienes culturales. Un análisis de la situación legislativa estatal y autonómica”; Álvarez Areces, Miguel Ángel [coord.] Didáctica e interpretación del patrimonio industrial, Gijón, CICEES, 2005.
- [9] Manera, C. (dir.) (2002): *Las islas del calzado. Historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*, Lleonard Muntaner, Editor, Palma de Mallorca.
- [10] Miranda Encarnación, J. A. (1996): *La industria del calzado en España, 1860-1959: la formación de una industria moderna y los efectos del intervencionismo estatal*, tesi doctoral, Universitat d'Alacant.
- [11] Pieras Villalonga, M. (1994): “El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball (mitjan s. XIX-1936)” a *I Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca.
- [12] Pieras Villalonga, M. (2000): “La indústria del calçat a Mallorca (1929-1939). El cas d'Inca” a *V Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, 141 - 151
- [13] Pieras Villalonga, M. (2013): “La indústria del calçat el 1950 a Inca. Primeres dades numèriques” a *XIV Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, 117-125.
- [14] Pieras Villalonga, M.; Marquès Sintes, M. A. (1993): “Dos pobles productors de sabates: Inca i Alaior. Primeres comparacions” a *Revista de Menorca*, Ateneu científic, literari i artístic.
- [15] Rebassa Gelabert, S. A. (2015): “Les lleis autonòmiques. Els casos de Catalunya, Andalusia, i Illes Balears” a *Les cases-museu a Mallorca. Estat de la qüestió i estudi de casos*. Barcelona, Universitat de Barcelona.
- [16] Rodríguez, C. (1994): Grupo R, Barcelona, Gustavo Gili.

Fonts documentals

Arxius

- [17] ANC - Arxiu Nacional de Catalunya. Col·lectivititzacions. Junta de Control Sindical Econòmic.
- [18] AMDE - Arxiu Municipal del Districte de l'Eixample. Expedients administratius: obres, inspeccions, permisos. (Expedient 038611.)
- [19] ACB - Arxiu Contemporani de Barcelona. Expedients administratius: plànols, notificacions, actes, permisos. (Expedient 84858.)

Legislació

- [20] Illes Balears. Llei 4/2003, de 26 de març de 2003, de museus de les Illes Balears. *Butlletí Oficial de les Illes Balears*, 3 d'abril de 2003, núm. 44, pp. 15-23.
<http://boib.caib.es/pdf/2003044/mp15.pdf>
- [1] Illes Balears. Llei 12/1998, de 21 de desembre de 1998, de patrimoni històric de les Illes Balears. *Butlletí Oficial de les Illes Balears*, 29 de desembre de 1998, núm. 165, pp. 19765-19779
<http://boib.caib.es/pdf/1998165/mp19765.pdf>
- [2] Catalunya. Decret 35/1992, de 10 de febrer de 1992, de desplegament parcial de la Llei 17/1990, de 2 de novembre, de museus (Registre de Museus). *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 2 de novembre de 1992, núm. 1561.

Publicacions periòdiques

- [3] Boletín Oficial de la Propiedad Industrial (BOPI).
- [4] *La Zapatería Ilustrada*, 1906.
- [5] *Revista Española de Calzado*, 1928.
- [6] *Diario Oficial de la Exposición Internacional*, 1929.